

ИЗСЛЕДОВАТЕЛИ НА БЪЛГАРСКОТО ОБИЧАЙНО ПРАВО В КРАЯ НА XIX И ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX В.

Теменуга Георгиева

BULGARIAN RESEARCHERS OF THE CUSTOMARY LAW IN THE LATE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURY

Temenuga Georgieva

Abstract

The proposed article is an addition to developing more detailed work dedicated to the development of the Bulgarian ethnography since Liberation to World War II. The review of the studies in the field of Public customary law of the late nineteenth and early twentieth century gives an idea of their chronological development and thematic diversity. Largely research are solicited and facilitated by the systematic methodological guidelines contained in published "questionnaire-directions" for the collection and study of traditional legal customs , to follow European trends and experiences in this regard.

To study a particular specified share of the popular social-normative culture are directed primarily specialists in legal education, Odzhakov P., V. Baldzhev, St. S. Bobchev and others, whose work impresses with its scientific approach to withstand attempted systematization, interpretation and evaluation of the material covered. Along with them during the period relevant publications on Bulgarian common law traditions leave D. Marinov, K. Shapkarev, St. Shishkov and others. This paper examined the research and collecting individual contributions of these authors that enrich the scientific literature and help to expand the thematic scope of the Bulgarian ethnography in an essential and dynamic period of its development as a scientific discipline.

Key words: Customary Law, Social-Normative Culture, Bulgarian Ethnography.

Десетилетията от Освобождението до Втората световна война отграничават един основен период в развитието на българската ет-

нография, който се характеризира най-общо с натрупването на богат изворов материал, с организационното и методологическо израстване на науката и най-вече с разширяване на тематичния обхват на етнографските изследвания. Те са посветени основно на проблеми в областта на духовната и материална народна култура, на словесно-песенното творчество и народното изкуство, на етногенезиса и развитието на етническите процеси. През този период се очертава още едно, макар и не толкова изявено изследователско направление, което обхваща проучвания в областта на народната социално-нормативна култура. Въпросите в тази сфера не са така широко застъпени като основната етнографска проблематика и остават някак встрани от вниманието на болшинството от представителите на науката. Въпреки това през разглеждания период се появяват редица значими трудове, засягащи социалната страна на бита и народното обичайно право.

Интересът към българското обичайно-нормативно наследство се заражда през втората половина на XIX в. под влияние на европейската наука и най-вече под влияние на изтъкнатия хърватски юрист проф. Ватрослав Богишич, който първи в своите трудове прави опит да осветли юридическите обичаи на южнославянските народи. В своя бележит „Сборник на сегашните правни обичаи у южните славяни”, издаден в Загреб през 1864 г., той изнася за първи път сведения и за българското обичайно право. Съществена заслуга за това има **Петър В. Оджаков**, който откликва на молбата на Богишич и сътрудничи активно за събирането на материали за подготвяния сборник.¹ В своята първоначална работа П. В. Оджаков следва препоръките и насърченията на хърватския учен, а впоследствие се ръководи от методическите указания в изготвеното от него „Упътване за описание правовитѣ обичаи, които живѣять у народа” (1867 г.), засягащо редица страни основно на гражданското право. Оценявайки значението на този специфичен дял от народното културно наследство и необходимостта от неговото проучване, Оджаков се заема да преведе и поясни на български език съставеното от Богишич помагало, което отпечатва в Прага през 1874 г. под същото заглавие.² Несъмнено целта му е да провокира по-голям интерес към обичайното ни право и да улесни записването на теренни материали, но по редица причини

неговото издание на упътването не получава широко разпространение. Независимо от това, с включените допълнения и разяснения, направени съобразно особеностите на народните ни обичаи, то „*придобива твърде голямо значение за историята на българската етнография*”.³ В този смисъл преведеното и преработено в значителна степен издание на Оджакوف се приема за най-ранното по рода си у нас упътване за изучаване на един специфичен дял от традиционната ни култура.⁴

На П. В. Оджакوف българската наука дължи и едни от първите приноси в областта на народната социално-нормативна система.⁵ През 1885 г. в Русе е обнародвана неговата книжка „**Обичайно наследство**”. Вниманието на автора е съсредоточено основно върху историята на средновековното ни право и запазените византийски и славянски законодателни паметници у нас, като са изнесени редица сведения по въпросите за наследяването у другите славянски народи. Особено ценни са изложените данни за някои все още действащи правни обичаи сред българи и южни славяни. Още в това свое първо изследване, както и в следващите си публикации, Оджакوف изказва мнение, че народните обичайно-правни норми имат съществено значение и място в обществените взаимоотношения и следва да намерят адекватно отражение при формиране на държавното законодателство.

П. В. Оджакوف е сред активните сътрудници на започналото да излиза през 1893 г. специализирано периодическо списание „Юридически преглед” (ЮПр). На страниците му са обнародвани болшинството от неговите статии, в които са засегнати отделни страни и прояви на народното обичайно право. По-значими сред тях са: „**Борба между обичая и закона по наследството**” (ЮПр, II, 1894, № 4, 266–269), „**Узаконен самосъд**” (ЮПр, II, 1894, № 17, 750–756), „**По обичайното народно право**” (ЮПр, III, 1895, №3, 104–111; № 4, 145–149), „**Материали по обичайно народно право**” (ЮПр, III, 1895, № 8, 356–360; № 12, 550–555; № 18, 837–842), „**По самоуправството на семейните общини**” (ЮПр, III, 1895, № 20, 924–930), „**Подялба при жив и завещание в българската задруга (голяма челяд)**” (ЮПр, IV, 1896, №8, 309–323), „**Антило и зестрин запис**” (ЮПр, IV, 1896, № 11, 469–475), „**Селско-народен съд**” (ЮПр, IV,

1896, № 18, 733–736) и др. В тях авторът привежда реални примери за наличието на юридически казуси, възникнали по конкретен повод в резултат на прилагане нормите на обичайното право, които не са взети под внимание при формирането на действащото законодателство и често са в противоречие с него. Въпреки че застъпените обичайно-правни отношения и практики са представени твърде спорадично и накратко, публикациите на Оджаков съдържат интересни сведения за един слабо проучен дял от народната култура. Наред с това те свидетелстват, че в края на XIX в. българското обичайно право все още е сравнително жизнена и действаща социално-нормативна система, макар да е налице тенденция към постепенното ѝ отмиране от редица сфери на обществения живот.

Затова и необходимостта от своевременното записване и съхранение на народното обичайно-правно наследство се осъзнава все повече, но интерес към тази специфична проблематика проявяват най-вече специалисти с юридическо образование и професия. В тези свои занимания те са водени от убеждението, че *„нашите юридически обичаи представляват в общите си начала едно достойно за удивление стройно цяло”*, а тяхното издирване, събиране и систематизиране има *„съществена важност за настоящето и бъдещето ни законодателство”*.⁶ Голямо значение за улесняване на събирателската и изследователската работа в тази област имат обнародваните вече в България специализирани въпросници-упътвания, съставени от **Стефан С. Бобчев**. През 1883 г. в кн. 11–12 на издаваното в Пловдив сп. „Наука” е отпечатана неговата първа програма **„За събирането и изучаването на народните юридически обичаи”**, съдържаща общо 112 сборни по своята същност въпроса в сферата на българското гражданско право. За образец при нейното изготвяне Бобчев ползва програмните упътвания в тази насока на хърватския учен В. Богишич и най-вече тези на П. А. Матвеев (бивш съветник в Дирекцията на правосъдието в Източна Румелия).⁷ Още същата година изготвеният въпросник (засягащ семейните, имуществените, наследствените и договорни отношения) е отпечатан в отделна брошура и разпространен сред многобройните му сътрудници.⁸ Тези първи програмни насоки на Бобчев са приети радушно, насочват вниманието към нормативните прояви на народната култура и допринасят

за натрупването на ценна изворова база за проучване на обичайното право.

В хода на своите дългогодишни изследвания върху народната обичайно-правна система Ст. С. Бобчев отчита необходимостта от разширяване на тематичния обхват на своя ранен въпросник-упътване и се заема с изготвянето на нови методически указания. Двадесет години след обнародването на първата му програма излиза неговото **„Ново упътване за събиране и изучаване на народните юридически обичаи”**, отпечатано през 1904 г. като притурка на сп. „Юридически преглед”. То включва 130 въпроса в областта на държавното, съдебно-процесуалното и углавното право и отново е своевременно разпространено сред специалисти и сътрудници-любители из цялата страна. Структурираните в своеобразна анкетна форма две упътвания на Бобчев не само улесняват и разширяват обхвата на събирателската работа. Техният безспорен за времето принос се измерва и с належащата нужда от своевременно проучване и съхранение на проявите на традиционния обичайно-правен мироглед, които все по-осезаемо отмират в резултат на протичащите културно-битови промени и въведеното след Освобождението държавно законодателство.

Появата на програмните упътвания на Бобчев е от съществено методическо значение за повишаване на качеството на научноизследователската работа, а провокираният интерес към тази специфична проблематика дава плодотворни резултати най-вече в края на XIX и първите десетилетия на XX в. Наред с приносите на Оджакوف в периода от Освобождението до Първата световна война се появяват редица други научни публикации, които изясняват в различна степен отделни страни на традиционната обществена култура. Сред тях е изследването на **Бончо Н. Боев – „Към брачното право на българите”**, отпечатано на руски език през 80-те години на века в Москва.⁹ В него се съдържат ценни сведения за народните сватбени обичаи, за статута на жената в семейството, като особено внимание е отделено на имуществените взаимоотношения между съпрузите. Включените материали за българското семейно право са събирани от автора и негови съмишленици, а някои са извлечени от вече обнародвани български етнографски сборки и трудове по обичайно право на славянски учени.¹⁰ Тази публикация на Боев е един от първите по-сериозни

опити за осветляване на нормативния характер на традиционните ни семейни обичаи.

С такава насоченост са и някои от сведенията, събрани от А. Дякович.¹¹ Те са обнародвани на страниците на Периодическото списание (ПСп) през 1885 г. под псевдонима **Родопски**.¹² Отношение към обичайното право има статията му „**Нещо върху стародавното българско законодателство**” (ПСп, XVII, 1885, 262–291), разглеждаща запазените писмени юридически паметници. По-голямо внимание заслужават материалите относно семейното право у нас, обхванати в статията му „**Градиво по обичайното българско право**” (ПСп, XVIII, 1885, 414–429). В нея са представени народните традиции, свързани с годежа и сватбата, както и отношението към развода според обичайното право, изяснен е произхода на някои термини и статута на членовете на семейството. Авторът изтъква нормативния характер на женитбената спогодба и обръща внимание на юридическите моменти, съдържащи се в нея. В подкрепа на своите наблюдения той привежда редица фолклорни примери от сборниците на В. Чолаков, Ст. Веркович, Г. С. Раковски и Братя Миладинови.

Принос за проучването на традиционната обществена култура има и изявеният български юрист и общественик **Ив. Ев. Гешов**, чиито изследвания представляват интерес от юридическа, етнографска и икономическа гледна точка.¹³ Неговият значим труд „**Задругата в Западна България**”, публикуван през 1887 г. на страниците на Периодическото списание, е своеобразен опит за сравнително изучаване на една позната у редица славянски народи задружна форма на семеен живот. Той съдържа редица статистически данни за наличието на задруги в някои западнобългарски региони, като Софийския, Трънския и Кюстендилския. Изнесени са интересни сведения за същността на задругата (наричана от народа „задружна челяд”, „скупщина” и пр.) и за семейните, имуществени и наследствени отношения между нейните членове, уреждани по силата на обичайното право. Наред с това са изтъкнати преимуществата и недостатъците на този тип домакинства, както и причините за постепенното им отмиране. Въпреки че изложените сведения не са достатъчно изчерпателни и не обхващат всички страни на задругата, това първо по рода си изследване на Гешов привлича вниманието на

научната общественост със своята специфична проблематика. Тази тема е застъпена по-късно в статията на Н. Попов „Задругите у главаниците” и е разработена значително по-обстойно и изчерпателно в трудовете на Д. Маринов и най-вече на Ст. С. Бобчев.

В други статии на **Ив. Ев. Гешов**, като: „**Нашите градинарски дружества**” (1888), „**Задружното владение и работене в България**” (1889), „**Овчарите от Търновско и жътварите от Котленско**” (1890), обнародвани отново в Периодическото списание, са осветлени някои характерни особености на българския стопански бит. Става дума за познатите у нас стопански дружествени форми (градинарски, жътварски, овчарски, дялгерски, кираджийски и пр.) и за тяхното формиране, вътрешна структура и състав, начин на производство, разпределение на печалбата и т.н. Статиите съдържат редица разнообразни статистически данни относно възрастта на членовете, капитал, ареал на разпространение, както и сведения за използваната специфична терминология. Вътрешните йерархични и финансови взаимоотношения в тези дружества се основават и уреждат по силата на възприетия обичаен регламент. Въпреки че изнася интересна и разнородна информация, самият автор не претендира за изчерпателност и апелира към по-задълбочено проучване и събиране на материали по засегнатите въпроси.

По отношение на проучванията на отделни страни от народния стопански живот и съответстващата им обичайно-правна основа, много по-издържани и систематизирани са сведенията на **В. Дечев** в неговата бележита студия „**Среднородопското овчарство**”, отпечатана през 1903 г. в СБНУ.¹⁴ Своеобразно допълнение към нея се явява статията му „Среднородопски овчари и кехаи”, публикувана две години по-късно в сп. Родопски напредък. В тях са изложени особеностите в развитието на един основен за региона поминък и свързаните с него характерни прояви на народната култура и бит. Наред с това е изяснена детайлно и изчерпателно социалната структура на овчарската организация с нейната традиционна йерархия и наложени от обичая нормативни правила.

През разглеждания период научната литература се обогатява още с редица по-кратки или по-обстойни изследвания, в които целенасочено или паралелно с други проучвания се разработват и въпроси

в областта на народното обичайно право. Към тях следва да причислим отпечатаната в СБНУ „**Студия върху нашето персонално съпружеско право**” на д-р **В. Балджиев**, представляваща значим научно-издържан опит за изясняване на действащите в българското общество разнородни по своя характер (канонически, обичайни) норми в сферата на семейните отношения.¹⁵ В студията е направен преглед на източниците за образуването на българското семейно право, изяснени са понятията за съпружество, видовете родство, особеностите на различните родствени степени и съответните на тях възможни родствени връзки. Обстойно са представени условията за сключване на годеж и брак, както и причините за тяхното разтрогване, като са открити и техните морално-нравствени страни. Наред с това са изтъкнати факторите за тяхното битуване или постепенно отмиране. Застъпените проблеми са разгледани от Балджиев в исторически и съпоставителен план съобразно църковния канон и наложените от традицията юридически норми. В подкрепа на направените заключения са приведени редица примери от народното обичайно право и са дадени описания на различни семейни обичаи. Сведенията са извлечени от вече обнародваните материали в етнографско-фолклорни сборници и периодични издания, а някои са събрани лично от автора.

На В. Балджиев българската наука дължи и един „Въпросник за издирване българските правни обичаи”, съставен от него по поръка на Министерството на народното просвещение и издаден в София през 1893 г. Въпросникът обхваща всички дялове на народното обичайно право и въпреки че не е лишен от слабости, на практика се явява израз на разностранната политика на Министерството за насърчаване интереса към традиционната народна култура.¹⁶

Сред най-значимите приноси в областта на социално-нормативната култура се нареждат трудовете на **Д. Маринов**.¹⁷ Обстойните му материали са систематизирани и обнародвани в няколко книги от знаменитата му поредица „Жива старина”. Отпечатаната в Русе през 1892 г. книга втора от нея, озаглавена „**Племена, влаки, задруги, семейства. Имената и коровете в Западна България**”, представлява опит за структурален разрез на българското патриархално общество.¹⁸ Тя съдържа ценни сведения за организацията и функ-

ционирането на семейно-родовите институти и тяхната традиционна нормативна уредба. Излязлата през същата година книга трета, **„Семейния живот на народа (женитба, кръщение, умирање, служба, сбор, оброк, тлака, седянка, хоро, натемия/проклетия) в Западна България”** (Русе, 1892) представлява най-пълното и детайлно описание на основните семейни обичаи и празници в научната литература до момента. В нея авторът успява да изтъкне цялата сложност и йерархия в семейните и междуродствените отношения, и да открие действащите сред народа регулативни правила при смяна на социалния статут.¹⁹

Безспорен принос за проучването на традиционните юридически възгледи и социално-нормативни прояви имат обстояните материали на Д. Маринов върху гражданското (семейно, вещно, договорно) и наказателното право, събрани и систематизирани в други два самостоятелни тома на „Жива старина”.²⁰ През 1894 г. отново в Русе е отпечатана книга четвърта от поредицата – **„Народно обичайно право. I. Гражданско право”**, а значително по-късно, през 1907 г., в София излиза нейното продължение и допълнение като книга шеста под заглавие **„Народно карателно (углавно) право”** (Маринов 1995).²¹ Сведенията, обхващащи изключителното многообразие на правните обичаи и тяхната роля на регулатор на обществените взаимоотношения, са събрани в по-голямата си част лично от автора и се отличават със своя широк обхват и подробен запис. За илюстрация са приведени множество конкретни примери от народния живот, очертаващи жизнеността на все още битуващите народни традиции. Изключителните достойнства на тези трудове на Д. Маринов като достоверен и изчерпателен източник на информация в областта на народното обичайно право са оценени още от съвременниците и до днес не са загубили своето значение за развитието на изследванията в тази насока.²²

В този смисъл интерес представляват също някои статии на **Ст. Шишков**, публикувани в сп. „Родопски напредък” и посветени на регионални обичаи и отношения с битово-правен характер: **„Взимните спомагания в Родопите”**, **„Обществената и частна благотворителност”**, **„Синуриите между чужди недвижими имоти в Родопите”** и др.²³ Особено внимание заслужава статията му **„Само-**

съдът в Родопите”, в която за първи път в научната ни литература са изнесени сведения за един чисто правен народен обичай, прилаган широко в цялата родопска област и все още битуващ в значителна степен в края на XIX и началото на XX в. Посредством него по силата на традиционните правни норми се уреждат накърнени имуществени и морално-нравствени интереси, определя се наказанието за виновниците и пр. По своята същност „самосъдът” отразява колективната воля и обществените понятия за морал и справедливост, зачитани от местното население като по-високостоящи и с по-силна регулативна функция от държавно-правните норми. Именно с това се обяснява дългото битуване на този специфичен народен обичай.²⁴

Чисто изворов характер имат редица още материали относно обществено-нормативните отношения, обнародвани по страниците на периодичния печат или в излезлите самостоятелно етнографско-фолклористични трудове на П. Цв. Любенов, П. Р. Славейков, В. Кънчов, Й. Захариев и др.²⁵ По-специално внимание заслужават сведенията, съдържащи се в издадената през 1891 г. кн. VII на прословутия **„Сборник от български народни умотворения”** на **К. Шапкарев**. Те са систематизирани съобразно първото програмно упътване на Ст. С. Бобчев и в по-голямата си част са събирани лично от автора в средните и западни части на Македония. Изложените материали дават представа за народните юридически обичаи в областта на гражданското право, имащи силата на обществена норма и регулатор в семейно-родствените, имуществени и договорни взаимоотношения.²⁶

Безспорно най-съществени заслуги за проучване и съхранение на народното обичайно-правно наследство през разглеждания период има **Стефан С. Бобчев**.²⁷ Те не се ограничават само в рамките на изготвените от него методически указания за теренна работа и включват редица научноиздържани трудове и статии, посветени на тази проблематика. Бобчев споделя наложилите се в европейската наука възгледи за двоякото значение на проучванията, посветени на обичайното право. Към изясняването на редица въпроси в тази област той подхожда с ясното съзнание както за тяхната чисто научна стойност по отношение на историята, социологията, етнологията, така и за тяхното възможно практическо приложение в сферата на законодателството и юриспруденцията.²⁸ Следвайки тези свои разбираня

Бобчев посвещава около 40 години от изследователската си дейност на систематизирането и осмислянето на обичайно-правните норми и възгледи на българския народ. Сведенията за това са извлечени от наличните писмени източници и теренните етнографско-фолклорни материали (пословици, приказки, песни, описания на обичаи), събрани лично от него или с помощта на сътрудници из средите на интелигенцията в цялата страна.

Резултатите от своите дългогодишни проучвания в областта на социално-нормативните отношения Ст. С. Бобчев систематизира и обнародва в поредица от впечатляващи по своя обем и съдържание трудове. В три тома под надслов „**Сборник на българските юридически обичаи**” (издадени през 1896, 1902 и 1908 г.) са обхванати множество интересни материали в сферата на гражданското и държавното право. Те са представени под формата на своеобразна анкета – един характерен за автора похват на изложение, който се открива и в по-късните му трудове. Първият том обхваща различните страни на семейния живот и тяхната юридическа регламентация според традиционните норми. Вторият том е посветен на гражданските имуществени, наследствени и договорни правоотношения и тяхното обичайно уреждане. Третият том на „Сборника” обхваща народните възгледи и норми в областта на държавното право. Тези издания на Бобчев съдържат изключително и само изворов материал, съответстващ на програмните насоки и въпроси в неговото първо и отчасти във второто му упътване (от 1883 и 1904 г.).

Своеобразно тяхно продължение представляват два по-късни труда на Ст. С. Бобчев – „**Българско обичайно съдебно право**” (1917) и „**Българско обичайно наказателно право**” (1927), където в самостоятелни раздели са публикувани останалите народописни материали, събрани според методическите указания в неговото разширено „Ново упътване” от 1904 г. Самият автор подчертава, че „*по този начин се допълня почнатия „Сборник на българските юридически обичаи” и се дава възможност за един по-пълен преглед на цялата материя, съдържаща в нашия обичаен кодекс*”.²⁹ В първия от тях се изследва развитието на правото и закономерната поява на нови съдебни институти като отражение на обичайните морално-правни схващания през различните епохи. Интерес представляват

приведените сведения за устройството, състава, йерархията, юридическия статут и правомощия на познатите в българското общество съдебни инстанции, както и данните за различни страни на народния обичаен кодекс, на чиято база те правораздават.

Във втория горепосочен труд са представени систематизирано обособените в хода на общественото развитие видове престъпления и наказания с техните специфични черти и отношението на обичайно право към тях. Бобчев се стреми да открие историческото значение и влияние на римското и византийското право върху естествения развой на народното правосъзнание, като за първи път прави опит да изясни доколко и в каква степен турското (шериятско и народно) законодателство е повлияло върху българския обичаен кодекс.

Едни от най-обстойните изследвания на Бобчев са посветени на въпроси в областта на семейно-правните отношения. Със своята специфична проблематика се откроява студията му **„Агарлък (прид) и произхождение на прикята”** (1904), изясняваща произхода, същността и разпространението на това ясно изразено в народния бит явление. Като проследява неговото развитие и видоизменение, Бобчев стига до извода, че агарлъкът е своеобразна проява на брачни договорни отношения, възникнала на определен етап от историческото им формиране. Според него трансформацията на агарлъка в прикя (зестра) следва да се осмисля като последен стадий в еволюцията му като институт в историята на обичайно-правните ни семейни отношения.³⁰

Сред най-значимите изследвания на Бобчев се нарежда изчерпателната сравнителна студия **„Българската челядна задруга в сегашно и минало време”**, отпечатана през 1906/07 г. в СБНУ. Отчитайки, че в последните десетилетия на XIX и началото на XX в. тази семейно-стопанска форма на задружен живот все още битува на места в българското общество, той се заема с изучаването на нейния състав, патриархално-йерархична структура, стопанска организация. Наред с това прави опит да очертае историческото развитие, ареала на разпространение, характерните особености (предимства, недостатъци и пр.) на задругата като своеобразна обществено-икономическа единица. Авторът акцентира върху ролята на наследения обичай за регулирането на разнородните (семейни, имуществени, наследств-

вени) взаимоотношения между нейните членове. С обоснова­ните изводи и обобщения, базирани на сравнително-историческия метод на проучване, с приведения обилен илюстративен материал и богата фактология тази студия на Бобчев се нарежда сред образците за научно-изследователска работа за своето време.

Книжовното наследство на Ст. С. Бобчев включва редица още трудове, посветени на пословиците с юридически характер, отразили в синтезиран вид, под формата на сентенции, различни страни от обичайното ни право. Интерес представлява студията му **„Народното брачно право в юридическите ни пословици”** (1923), която се явява своеобразна част и допълнение към по-обемния му труд **„Нашето народно право в юридическите ни пословици”** (1933). Същата проблематика е застъпена в статията му **„Значението на юридическите ни пословици за нашето народно право”** (1934), имаща по обзорен и обобщителен характер. По начина, по който са поднесени, с тяхната систематизация и тълкуване, обхванатите в тези публикации сведения позволяват да се отк­ро­и дълбочината на народната мъдрост и правосъзнание, отразили проникновено реалната действителност с нейните нюанси. За това допринасят и някои по-малки като обем и обхват изследвания на Бобчев – **„Нашият юри­дически фолклор около продажбата на кон”** (СпБАН, 1933, XLV, 145–193), **„Българо-турски успоре­дици в юридическите ни пословици и значението им за народното право.”** (Научен преглед, III, 1931, № 2, 121–136), **„Понятието за „пътно” и „редно” в народното право.”** (ЮПр, 1929, № 4–5, 172–175) и др.

Направеният преглед на изследванията в областта на обичайното право от края на XIX и първата половина на XX в. дава представа за техния тематичен обхват и хронологическо развитие. Прави впечатление, че интересът към подобен род проучвания е значително по-осезаем в периода от Освобождението до Първата световна война. Тогава се появяват първите методически указания за научно-събирателска работа, последвани от редица публикации, посветени на отделни страни и характерни прояви на народната социално-нормативна култура. Материали в тази сфера се обнародват както самостоятелно, така и в научната периодика, при което наред с някои издържани на сравнителна основа трудове се срещат и твърде частични и

предимно описателни работи. Изследванията разкриват регулативната функция и морално-нормативната страна на народните правни обичаи, а изнесените в тях сведения не са загубили своята стойност на изворова основа и днес. В десетилетията между двете световни войни с тази проблематика продължава да се занимава само Стефан С. Бобчев, свидетелство за което е неговата разнообразна по обем и съдържание научна продукция.

Въпреки наличието на немалко публикации през разглеждания период е видно, че към изясняването на въпроси в сферата на обичайното право пристъпват преди всичко специалисти с юридическо образование, водени от своите частно-научни интереси, сред които се открояват П. В. Оджаков, В. Балджиев и най-вече Ст. С. Бобчев. Като цяло техните трудове впечатляват с научно-издържания подход при опита за систематизация, интерпретация и оценка на обхванатите материали. Те са резултат от осъзнатата необходимост да се събере и кодифицира съвкупността от народни юридически обичаи, при което се отчита тяхното значение и отражение в развитието на всяко едно законодателство. Към изследователите-юристи следва да прибавим имената на изявените любители-народоведи Д. Маринов, Ст. Шишков и др., които разглеждат традиционните социално-нормативни прояви и отношения като неделима част от целокупното народно културно наследство.

Като продукт на конкретен етап в развитието на научното познание у нас техните трудове не са лишени от слабости по отношение на изчерпателност, систематизация, точност в теренните записи. Макар че редица от тях излизат от рамките на първичните обобщения и описания, невинаги се отделя достатъчно задълбочено внимание на причинно-следствените връзки на разглежданите явления и не се отчитат някои базисни отношения в развитието на обичайноправните институти.³¹ Независимо от това по своето тематично съдържание, с богатството и разнообразието на изнесените материали, с направените съпоставки с обичайно-правното наследство на редица балкански, славянски и други народи, тези трудове обогатяват научната литература и допринасят за разширяване на изследователския обхват на редица научни дисциплини като етнография, право, социална антропология и пр. В това отношение проучвателите на българското

обичайно право следват европейските тенденции и опит в тази насока. Техните приноси запълват една осезаема празнина в период, когато българската наука полага своите основи, обособява методологическите принципи и направленията за развитие на научното познание и създава безценен книжовен фонд за по-нататъшна изследователска работа.

БЕЛЕЖКИ

¹ Събраните материали са от района на Лясковец, родно място на П. В. Оджаков. На призива на В. Богишич откликва и учителят Стефан Захариев, който му изпраща записани от него сведения за някои български правни обичаи от Татар Пазарджик. Освен на Богишич, П. В. Оджаков сътрудничи също на Г. С. Раковски и на В. Чолаков с фолклорни материали за сборниците им. Вж. **Вакарелски, Хр.** Етнография на България, София, 1977, с. 47–48.

² **Бобчев, С. С.** Българско обичайно съдебно право. – СбНУ, кн. XXXIII, С., 1917, с. III–IV. **Бобчев, С. С.** Българско обичайно наказателно право. – СбНУ, кн. XXXVII, С., 1927, с. 10.

³ **Вакарелски, Хр.**, с. 48.

⁴ **Тодоров, Д.** Събирателска и проучвателна дейност през Възраждането. – В: Етнография на България. Т. I. С., 1980, с. 131.

⁵ **П. В. Оджаков (1834–1906)** е изявен просветен деец в последните десетилетия на Възраждането, съратник на Г. С. Раковски при издаването на в. „Българска дневница” (1859), публицист, книжовник, общественик. По време на Руско-турската война (1877–1878) е военен кореспондент на в-к „Одеский вестник”, член на българската делегация при подписването на Санстефанския мирен договор между Русия и Османската империя (1878). Юрист по образование (завършва право през 1870 г. в Новорусийския университет в Одеса), след Освобождението Оджаков служи в Съдебния отдел на Временното руско управление в България (1878–1879), а по-късно работи като прокурор, съдия и адвокат. От 1881 г. е дописен, а от 1884 г. е редовен член на Българското книжовно дружество.

⁶ **Бобчев, С. С.** Няколко думи за българското обичайно право. – В: Юридически преглед, год. 1, кн. 6, 1893, с. 252.

⁷ **Бобчев, С. С.** Какво е направено у нас за изучаването на обичайното ни право? – В: Юридически преглед, год. 1, кн. 7, 1893, с. 297.

⁸ **Василева, М.** Димитър Маринов и българското обичайно право. – В: Димитър Маринов. Българско обичайно право. София, 1995, с. VIII.

⁹ Очеркът е озаглавен „Къ брачному праву болгаръ” (Свадебные обычаи. Отношения между супругами. Положение женщин) и обнародван през 1884 г. в „Труды этн. отдѣления Имп. Общества естествознания, антропологии и этнографии”, а по-късно излиза и в отделни отпечатъци. **Б. Н. Боев (1859–1934)** публикува труда си още по времето на следването си в Юридическия факултет на Московския императорски университет. По-късно специализира стопански и финансови науки в Хале и е преподавател по финанси и статистика във Висшето училище в София, основател на Българското икономическо дружество, член на БАН.

¹⁰ **Бобчев, С. С.** 1893, с. 299.

¹¹ **Александър Дякович**, роден в Болград (1860), доброволец в Освободителната война (1877/78), юрист и общественик. След Освобождението подготвя проект за Нов наказателен кодекс, а през 1917 г. участва в организираната от Щаба на бълг. армия научна експедиция в Добруджа.

¹² **Бобчев, С. С.**, 1917, с. IV.

¹³ **Ив. Ев. Гешов (1849–1924)**, роден в Пловдив, завършва финансови и политически науки в Англия. След Освобождението развива активна политическа и държавна дейност: депутат и пръв председател на Областното събрание в Източна Румелия; министър на финансите, на търговията и земеделието (1886; 1894–1897); премиер и министър на външните работи и изповеданията (1911–1913); дългогодишен лидер на Народната партия, депутат и председател на парламента в Княжество България. Виден общественик, публицист, дългогодишен председател на Българската академия на науките и други обществени организации.

¹⁴ **В. Дечев (1866–1941)**, роден в Чепеларе, общественик, публицист, изследовател на народната култура и история, участник в Съединението на България (председател на „Рупчоския таен комитет по Съединението”) и Сръбско-българската война, радетел за просветното и стопанско развитие на Родопския край.

¹⁵ **Д-р Васил Т. Балджиев (1864–1894)**, роден в Пирдоп, завършва право в Лайпцигския университет. Той е сред първите преподаватели в открития през 1892 г. Юридически факултет към Висшето училище в София (днес СУ), където чете лекции по история на обичайното право.

¹⁶ **Бобчев, С. С.**, 1917, с. V–VI.

¹⁷ **Д. Маринов (1846–1940)**, общественик, педагог, публицист, депутат в Учредителното и Великото народно събрание (1879), учредител и съмишленик на Либералната партия, етнограф, музеевед, пръв директор на Народния етнографски музей в София.

¹⁸ **Велева, М.** Етнографското проучване на Северозападна България от Д. Маринов. – В: Димитър Маринов. Избрани произведения. Т. II. София, 1984, с. 20.

¹⁹ Книга втора и книга трета са преиздадени заедно през 1984 г. Вж. Д. Маринов. Избрани произведения. Т. II, София, 1984.

²⁰ Преди това Д. Маринов обнародва една малка част от събраните материали в областта на семейно-правните отношения в статията си „Ненаказуемостта на някои простъпки и извинителността на някои престъпления според народното обичайно право.” (Юридически преглед, год. 1, кн. 8, 1893, с. 337–351).

²¹ Тези два труда на Д. Маринов днес са библиографска рядкост и са преиздадени фототипно в един том през 1995 г. под заглавие „Българско обичайно право”.

²² **Василева, М.**, с. V–XX; **Бобчев, С. С.** Българската челядна задруга в сегашно и минало време. – СбНУ, кн. XXII–XXIII, 1906/07, с. 27; **Арнаудов, М.** Димитър Маринов и българската народоука. – ГСУ ИФФ, кн. XXXVIII, 1941/42, с. 17; **Касабова-Динчева, А.** Димитър Маринов и българското обичайно право. – В: Българска етнология, кн. 3, 1996, с. 47–51.

²³ **Ст. Н. Шишков (1865–1937)**, роден в с. Устово (дн. квартал на Смолян), изтъкнат книжовник, общественик, педагог, публицист, виден изследовател на родопския бит и култура.

²⁴ **Шишков, Ст.** Самосъдът в Родопите. – В: Родопски напредък, год. V, кн. 5, 1908, с. 209–219.

²⁵ Вж. **Любенов, П. Цв.** Баба Ега или сборник от различни вярвания, народни лекувания, магии, баяния и обичаи от Кюстендилско. 1887; **Славейков, П. Р.** Български притчи или пословици и характерни думи. Ч. I. С., 1890; Ч. II. Пловдив, 1897; **Кънчов, В.** Македония. Етнография и статистика, 1900; **Захариев, Й.** Кюстендилското краище, 1918.

²⁶ **Шапкарев, К.** Сборник от български народни умотворения. Т. I. Обредни песни. Народни обичаи. София, 1968, с. 615–676.

²⁷ **Стефан С. Бобчев (1853–1940)** завършва право в Московския университет, изтъкнат публицист, юрист, общественик. Дългогодишен преподавател в Юридическия факултет на Софийския университет. Научните му интереси са съсредоточени върху обичайното и каноническото право, върху историята на българското и славянското право, както и върху различни проблеми, събития и личности от българската история.

²⁸ **Бобчев, С. С.**, 1917, с. I–II.

²⁹ **Бобчев, С. С.**, 1927, с. 12.

³⁰ **Бобчев, С. С.** Агарлък (прид) и произхождение на прикята. – В: Периодическо списание, кн. LXIV, 1904, с. 715–732.

³¹ **Андреев, М.** Българското обичайно право. София, 1979, с. 56.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев, М.** Българското обичайно право. С., 1979.
- Арнаудов М.** Димитър Маринов и българската народоука. – Годишник на Софийския университет ИФФ, кн. XXXVIII, 1941/1942.
- Балджиев, В. Т.** Студия върху нашето персонално съпружествено право. – СбНУ, кн. IV, 1891; кн. V, 1891; кн. VII, 1892; кн. VIII, 1892; кн. X, 1894.
- Бобчев, С. С.** За събирането и изучаването на народните юридически обичаи. – В: Наука, 1883, год. II, № 11–12.
- Бобчев, С. С.** Какво е направено у нас за изучаването на обичайното ни право? – В: Юридически преглед, год. I, кн. 7, 1893.
- Бобчев, С. С.** Няколко думи за българското обичайно право. – Юридически преглед, год. I, кн. 6, 1893.
- Бобчев, С. С.** Сборник на българските юридически обичаи. Част I. Гражданско право. Отдел I. Семейно право. Пловдив, 1896.
- Бобчев, С. С.** Сборник на българските юридически обичаи. Част I. Гражданско право. Т. II, Отдели II, III и IV. Вещи–Наследство–Обязателства. С., 1902.
- Бобчев, С. С.** Агарлък (прид) и произхождение на прикята. – В: Периодическо списание, 1904, кн. LXIV.
- Бобчев, С. С.** Българската челядна задруга в сегашно и минало време. – СбНУ, кн. XXII–XXIII, 1906/07.
- Бобчев, С. С.** Бобчев. Сборник на българските юридически обичаи. Част II. Държавно право. Т. III. С., 1908.
- Бобчев, С. С.** Българско обичайно съдебно право. – СбНУ, кн. XXXIII, 1917.
- Бобчев, С. С.** Народното брачно право в юридическите ни пословици. – Годишник на Софийския университет ЮФ, кн. XVIII (1921/22), 1923
- Бобчев, С. С.** Българско обичайно наказателно право. – СбНУ, кн. XXXVII, 1927.
- Бобчев, С. С.** Нашето народно право в юридическите ни пословици. – Годишник на Софийския университет ЮФ, кн. XXVIII (1932/33), 1933.
- Бобчев, С. С.** Значението на юридическите ни пословици за нашето народно право. – В: Юридическа мисъл, 1934, № 5.
- Вакарелски, Хр.** Етнография на България. Вт. изд., С., 1977.
- Василева, М.** Димитър Маринов и българското обичайно право. – В: Димитър Маринов. Българско обичайно право. С., 1995.
- Велева, М.** Етнографското проучване на Северозападна България от Д. Маринов. – В: Димитър Маринов. Избрани произведения. Т. II. С., 1984.

Гешов, Ив. Ев. Задругата в Западна България. – В: Периодическо списание, кн. XXI–XXII, 1887.

Гешов, Ив. Ев. Нашите градинарски дружества. – В: Периодическо списание, кн. XXVII, 1888.

Гешов, Ив. Ев. Задружното владение и работене в България. – В: Периодическо списание, кн. XXVIII–XXX, 1889.

Гешов, Ив. Ев. Овчарите от Котленско и жетварите от Търновско. – В: Периодическо списание, кн. XXXII–XXXIII, 1890.

Дечев, В. Среднородопското овчарство. – СБНУ, кн. XIX, 1903.

Касабова-Динчева, А. Димитър Маринов и българското обичайно право. – В: Българска етнология, 1996, № 3.

Маринов, Д. Ненаказуемостта на някои простъпки и извинителността на някои престъпления според народното обичайно право. – В: Юридически преглед, год. I, № 8, 1893.

Маринов, Д. Избрани произведения. Т. II. С., 1984.

Маринов, Д. Българско обичайно право. С., 1995.

Оджаков, П. Обичайно наследствено право. Русе, 1885.

Попов, Н. Задругите у главаниците. – В: Списание на българското икономическо дружество, год. IV, кн. 8–9, 1900.

Тодоров, Д. Събирателска и проучвателна дейност през Възраждането. – В: Етнография на България. Т. I, С., 1980.

Шапкарев, К. Сборник от български народни умотворения. Т. I. Обредни песни. Народни обичаи. Вт. изд. С., 1968.

Шишков, Ст. Взаимните спомагания в Родопите. – В: Родопски напредък, 1905, год. III, № 2.

Шишков, Ст. Обществената и частна благотворителност в Родопите. – В: Родопски напредък, 1905, год. III, № 1.

Шишков, Ст. Синурите между чужди недвижими имоти в Родопите. – В: Родопски напредък, год. IV, 1906, № 4.

Шишков, Ст. Самосъдът в Родопите. – В: Родопски напредък, 1908, год. V, № 5.